

RUBRIEK BOEKBESPREKINGEN

BOEKBESPREKINGEN

Dany JACOBS en Joop ROEBROEK, Nieuwe Sociale Bewegingen in Vlaanderen en Nederland.

Léon Lesoil-Toestanden, Antwerpen, 1983, 117 p. (250 fr.)

Na een nummer van "De Nieuwe Maand" (aug. 1982) is dit voor zover mij bekend, het eerste boek in Vlaanderen, dat deze thematiek expliciet en omvattend probeert aan de orde te stellen. De auteurs zijn een uitgeweken Vlaming en een Nederlander, beide werkzaam in het Instituut voor Politicologie aan de Universiteit van Nijmegen (waar ook de Zweedse marxist Göran Therborn, die het boek kort inleidt, doceert). Zij behoren tot "een trotskiserende uiterste linkerzijde" (dixit Therborn) en hebben sedert geruime tijd ervaringen opgedaan met en in sommige van die sociale bewegingen (o.a. Wereldscholen). De vraagstelling van het boek ligt dan ook voor de hand: hoe revolutionair zijn die nieuwe sociale bewegingen wel? Onder nieuwe sociale bewegingen verstaan de auteurs "het bonte geheel van actiegroepen, protestbewegingen, basisinitiatieven, etc. die zich sinds het midden van de zestiger jaren in een razend tempo beginnen te manifesteren. De thematieken zijn daarbij zeer verscheiden: wonen, vrede, sex, democratisering, bevrijding van de vrouw, autonome arbeidsstrijd, Derde Wereld, behoud van het milieu, ..." (p. 13).

Het boek zelf valt uiteen in 3 delen: eerst wordt de opkomst van de nieuwe sociale bewegingen geschetst, vervolgens de aard en de werking ervan beschreven en tenslotte wordt op de uitgangsvraag een antwoord gegeven.

In het eerste deel wordt dus de historische ontwikkeling geschetst. De auteurs onderscheiden hierin 3 fasen. Telkens wordt een chronologie van relevante gebeurtenissen gegeven over de wereld heen, over Nederland en over België-Vlaanderen, waarna deze opsomming meer op zijn trends wordt geanalyseerd.

a) Tussen 1960 en 1970 kennen we na een eerste langzame groei, de doorbraak van de nieuwe sociale bewegingen in Europa vanaf 1965, in Vlaanderen vooral met de studentenbeweging, in Nederland met de PRCVC-kringen.

b) Naar de jaren '70 toe mondt een deel daarvan uit in extreem-linkse organisaties (vb. AMADA, RAL) enerzijds en is er een toewending naar concreet basiswerk in allerhande actiescomités, buurtwerk, vormingswerk (vb. Wereldscholen, Kristenen voor het socialisme) anderzijds.

c) Vanaf 1976 liggen de extreem-linkse organisaties uit de markt en trekken de nieuwe sociale bewegingen zich op zichzelf terug (vandaar dat ze door de auteurs nu als "sectoriële bewegingen" worden gekarakteriseerd).

Deze beschrijving is een sterk stuk in het boek: het bevat een pak informatie (o.a. met literatuurverwijzingen), het biedt interessante hypothesen op deelterreinen en geeft een geïntegreerd geschiedenisbeeld in fasen.

In een tweede deel wordt gepoogd (hetgeen de auteurs noemen) "een dynamische analyse" van de nieuwe sociale bewegingen te geven. Dit deel is wat minder gelukt. Er worden drie "benaderingen" gecombineerd. Eerst worden de nieuwe bewegingen ideaaltypisch met de oude (eerst en vooral de arbeidersbeweging) vergeleken: haar expressiviteit, de sterke thematische breedte, de afkeer van traditionele organisatie- en actievormen (vb. onderhandelingen), de nieuwe doelgroepen, enz. Dit is nog vrij boeiend. In een tweede paragraaf worden, een beetje organisatiesociologisch, eerder vanzelfsprekende verschillen vastgesteld tussen kaders, militanten en massa. Tenslotte worden een aantal interne tegenstellingen opgesomd (o.a. tussen zachte en harde actie, reformistische en revolutionaire strategieën, concrete utopie nu versus macht voor later, ...), die eigenlijk in verschillende vorm altijd en overal gelden.

Het derde deel is terug de moeite waard. Hier wordt de balans opgemaakt van de rol die de nieuwe sociale bewegingen (kunnen) spelen in onze maatschappij. Dat zij dé nieuwe revolutionaire kracht zouden zijn - de stelling van Rudolf Bahro -, wordt, gezien de interne tegenstellingen, "op zijn minst voorbarig" en "illusoir" (p. 97) geacht. Dat de verschillende bewegingen een verschillend lot te wachten staat (sommige delen verrechtsen, andere verdwijnen of worden gemarginaliseerd, nog andere delen worden gerecupereerd binnen het bestaande politieke systeem of trekken zich terug in een anarchiserende basisautonomie dan wel in centralistische klein-linkse partijen), lijkt de auteurs meer plausibel. Tegenover

die waarschijnlijk geachte versnippering willen zij een positief, maar realistisch perspectief plaatsen, nl. de vereniging van die verschillende bewegingen met de arbeidersbeweging. Er is weliswaar geen natuurlijk bondgenootschap tussen alle onderdrukte groepen, maar de mogelijkheid tot bondgenootschappen wordt toch optimistisch ingeschat, want is het niet zo "dat het geheel van eisen van de bewegingen grotendeels overeenkomt met het revolutionair socialistisch programma" ? (p. 91). Het besluit van de auteurs is dus dat de nieuwe sociale bewegingen weliswaar niet de nieuwe revolutionaire kracht zijn, maar toch "naast de klassieke arbeidersbeweging een belangrijke plaats innemen binnen de krachtsverhouding tussen loonarbeid en kapitaal, aan de kant van de loonarbeid wel te verstaan" (p. 83). Een politieke synthese, die de deelperspectieven overstijgt en integreert gemaakt door een (hervormde) voorhoedepartij lijkt hun daarbij een noodzaak.

De analyse van de nieuwe sociale bewegingen zelf - vooral het historisch gedeelte - vind ik goed: de auteurs dragen heel wat materiaal aan en commentariëren het dikwijls op een inspirende wijze. Het perspectief dat ze willen bieden, klinkt daarentegen minder overtuigend. Dit lijkt meer geschreven vanuit de wil tot revolutionaire politiek dan met het oog op de feitelijke tendensen. Zo wordt er over de tegenstellingen tussen beide soorten bewegingen nogal gemakkelijk heengegaan. Twee voorbeelden: 1) Volgens de auteurs is de tegenstander van de nieuwe sociale bewegingen ook de burgerij (p. 92). De vrouwenbeweging (met de revolutionaire mannen) en de milieubeweging (met de "werk gaat voor alles"-ideologie van bepaalde delen van de vakbeweging) hebben daar heel andere ervaringen mee. 2) De overblijvende tegenstellingen worden gereduceerd tot tegenstellingen op korte termijn: op lange termijn hebben ze allemaal dezelfde belangen (p. 83-86). Maar in de ideale samenleving is natuurlijk iedereen over alles akkoord. Dit gemakkelijk heenglijden over mogelijke tegenstellingen hangt samen met het feit dat de nieuwe sociale bewegingen bekeken worden vanuit het gezichtsveld van die arbeidersbeweging. Mag men eigenlijk die nieuwe bewegingen wel opsluiten binnen de arbeid-kapitaal-verhouding ? (het doet er nog niet toe aan welke kant). Maar voor een boek dat "als het begin en niet als het besluit van een discussie" (Therborn, p. 7) wil gelezen worden, is dit geen slechte balans.

Luk HOLVOET, Morfologie van de politieke machtsposities te Brussel en het Vlaamse randgebied. Een politiek-ruimtelijke studie.

De Sikkels/De Nederlandse Boekhandel, Antwerpen/Amsterdam, 1982.

Luk Holvoet wenst de politieke machtsposities in Brussel en omgeving in kaart te brengen. Daarnaast zoekt hij ook naar een aantal verbanden tussen de geografische spreiding van de machtsposities en enkele sociaal-geografische variabelen. Het boek wekt bij de lezing wel enige verbazing. Zowel bij de theoretische uitgangspunten, bij de gehanteerde onderzoeksinstrumenten als bij de interpretatie van de resultaten dienen een paar vraagtekens geplaatst te worden.

De lezer zoekt tevergeefs naar een duidelijke omschrijving van wat als "macht" wordt begrepen, en in hoeverre het ruimtelijke situeren van personen die machtsposities bekleden, enig inzicht kan bieden in de structuur, de aard of betekenis van de macht. Deze vaagheid ware minder storend geweest indien, zoals in de inleiding gesteld wordt (p. 11), het doel van de studie enkel het situeren van bekleders van machtsposities was geweest. De vraag naar de theoretische betekenis hiervan rijst echter omdat Holvoet zelf, bij de interpretatie van de resultaten, deze wél theoretische betekenis verleent. Op dit laatste zal verder nog ingegaan worden, doch eerst is enige aandacht nodig voor het onderzoek zelf, dat evenmin van enige theoretische en methodologische slordigheid is vrij te pleiten.

Zoals gezegd wil Holvoet de woonplaats opsporen van personen die politieke machtsposities bekleden. Hiertoe beperkt hij zich enkel tot partijpolitieke functies, wat dus een niet nader bepaald segment van de politieke macht voorstelt: "De omvang van dit aandeel kan niet exact worden omschreven" (p. 18). Posities in de diverse representatieve organen en in de partijorganen worden weerhouden.

Om te bepalen hoe groot de macht van elke politicus is, baseert Holvoet zich op een eerder onderzoek van W. Dewachter, "De machtshierarchie in de Belgische politiek" (Res Publica, 1971: 533-549). Dewachter poogt hierin een machtspyramide te construeren, op basis van een enquête bij de politieke machtshebbers, in de ruimste zin van het woord (dus niet enkel bij partijpolitieke machtsbekleders). Het resultaat is een rangorde van 15 posities. Gezien het exploratief karakter van dit on-

derzoek, meent Dewachter terecht dat voorzichtigheid geboden is bij de interpretatie: "Waarschijnlijk is de machtshiërarchie aangetoond, en een aantal posities zijn vrij duidelijk gelokaliseerd, maar andere zijn nog niet zo prangend vastgelegd en zeker moet men bijzonder voorzichtig omspringen met de interpretatie die men aan de cijferwaarde hecht. Men kan en mag uit die cijfers geen onderlinge machtsverhouding afleiden" (p. 547).

Toch stoort Holvoet zich niet aan deze waarschuwing. Hij bouwt de rangorde van 15 posities om tot een schaal van machtspunten. Hiervoor worden de niet-partijpolitieke functies (10 van de 15 machtsposities) geschrapt en opgevuld met de belangrijkste partijpolitieke functies die niet in de rangorde van 1971 voorkwamen. De plaatsing van die posities gebeurt arbitrair, doch wel "na een grondige discussie" onder specialisten in de politieke wetenschappen. Om de verwantschap met de oorspronkelijke schaal aan te tonen, stelt Holvoet dat "de afstanden tussen de ankerpunten (d.i. de 5 partijpolitieke functies (K.D.)) relatief gelijk gebleven zijn (p. 21). Hierbij ziet hij wel over het hoofd dat een rangorde (dus een ordinale schaal) geen afstanden tussen de punten aangeeft. Dit is slechts het geval voor een intervalschaal. De nieuwe schaal van machtsposities wordt echter wél als een intervalschaal gehanteerd, en dit "om de objectieven van dit onderzoek te kunnen realiseren" (p. 26).

Het uiteindelijke instrument waarmee de macht gemeten wordt, ziet er als volgt uit: een dubbele schaal, telkens gaande van 1 tot 24 machtspunten, met aan de ene kant een rangschikking van posities in representatieve organen (minister, parlementslid, burgemeester, ...) en aan de andere kant een rangschikking van posities in partij-organen (voorzitter, lid van het bureau, afdelingsvoorzitter, ...). Het is mogelijk om sommige machtsposities, aan beide zijden van de schaal, te cumuleren. De bekomen "machtspunten" die bij elke positie horen, worden dan voor de betreffende politicus gewoon opgeteld. Zoals aangekondigd worden aldus de rangorden, die reeds op arbitraire wijze vastgelegd zijn, als punten op een intervalschaal gehanteerd. Zeer storend bij dit meetinstrument is bovendien het feit dat een zelfde persoon meer dan één score op de schaal kan halen. Macht op diverse gebieden, zowel regionaal als binnen de partijhiërarchie, wordt tot eenzelfde dimensie herleid en op een louter rekenkundige wijze opgeteld.

Met dit onderzoeksinstrument, waarvan de auteur zelf nog een aantal onvolkomenheden aangeeft (veronderstelde gelijke macht

van partijen, ongelijke samenstelling van partij-organen in verschillende partijen ...), wenst Holvoet de ruimtelijke spreiding van de macht in Brussel en de rand in kaart te brengen. Per politicus wordt nagegaan in welke statistische sector hij woont. Zo krijgt elke sector een machtsscore, namelijk de machtspunten van de daar wonende politicus. Wonen er meer politici in dezelfde sector, dan worden hun machtspunten gewoon gesommeerd: "De machtsscore van een statistische sector is bijgevolg (...) de optelsom van individuele scores van politici" (p. 22).

Zodoende kan vastgesteld worden in welke sectoren politici met hoeveel macht wonen. Nu kan men zich terecht de vraag stellen of het construeren van een dergelijke meetschaal, waarvan de validiteit zeer bedenkelijk is, nodig was om de resultaten van het onderzoek te vinden. Holvoet komt namelijk tot de weinig verbazingwekkende vaststelling dat in Brussel meer franstalige dan nederlandstalige politieke macht aanwezig is, en dat de Vlaamse macht vooral in het noord-westen van de agglomeratie gesitueerd is. Bovendien blijkt dat politici, en dan vooral deze met meer macht, eerder in buurten met een hoge sociaal-economische status wonen. Het in kaart brengen van deze gegevens ware een leuke oefening geweest en behoefde, zoals reeds gezegd, beslist geen quasi-gesofistikeerd wetenschappelijk rookgordijn. Holvoet wenst de resultaten echter ook nog theoretisch te duiden, en dit is van dergelijke gegevens toch wel wat te veel gevraagd.

Immers, de macht die eerst op het niveau van de positiebekleders gemeten werd (voor zover men op die wijze macht kan meten) en vervolgens ter vergelijking van statistische sectoren gehanteerd werd, wordt bij het duiden van de resultaten plots toegeschreven aan de inwoners van die sectoren. De duidelijkheid is dan ook volledig zoek: "Uit het onderzoek blijkt (...) dat de bewoners van de lage SES-types, bij vergelijking met die uit de hoge types, over aanzienlijk minder macht in het politieke apparaat beschikken" (p. 91); "Ondanks de democratisering van het stemrecht zijn de politieke partijen er te Brussel niet in geslaagd, in de ruimte duidelijk lokaliseerbare delen van de bevolking bij het proces van machtsverwerving te betrekken" (p. 92); "Aangezien de lokalisatie van de politieke macht statusgebonden is, is het zeer de vraag of stemrecht de vreemdelingen voldoende politieke macht kan bezorgen" (p. 91).

Tenslotte worden de resultaten over de spreiding van de macht binnen de agglomeratie en in de periferie van Brussel aangewend om een aantal bekende politieke tegenstellingen te ver-

kondigen: "De aanwezigheid van Franstalige macht en van Franstalige inwoners in het randgebied wijst erop dat de grens van de agglomeratie toch nog doorlatend is. Die Franstalige aanwezigheid kan tegengewerkt worden door de grens minder doorlatend te maken. Dit kan via het invoeren van een culturele rem gericht op de integratie van de nieuwe Franstalige inwijkelingen" (p. 150). Hier dringt zich dan de vraag op of het onderzoek niet slechts tot doel had deze stellingen op een wetenschappelijke manier te ondersteunen, zij het dan met een onderzoeksmethode die erg ontoereikend is. Indien trouwens een boek vanuit die optiek geschreven wordt, dan lezen wij dit liever in het voorwoord of in de inleiding, en niet tussen de regels.

Er kan derhalve moeilijk beweerd worden dat het hier om een waardevol boek gaat, integendeel. Een dergelijk onderzoek, waarbij elke theoretische onderbouw ontbreekt, en waarvan de methodologie volkomen mank loopt (slechts de meest opvallende fouten werden hier vermeld), meet zich volkomen ten onrechte het label van beleidsrelevantie toe (p. 7). Het beleid verdient gefundeerder advies.

Kris DESCHOUWER
(aspirant NFWO)

L. NYS, F. UYTTEBROECK, Micro-elektronica in de Vlaamde industrie. Een enquête gehouden bij een steekproef van 200 Vlaamse industriëlen.

V.K.W.-dossiers Brussel, 1983, nr. 5.

Gestimuleerd door de recente beleidsopties op nationaal en regionaal niveau met betrekking tot de technologische innovaties, heeft de studiedienst van het Verbond van Kristelijke Werkgevers en Kaderleden een telefonische enquête afgenomen bij tweehonderd bedrijfsleiders en produktiehoofden uit Vlaamse industriële bedrijven in verband met de introductie van micro-elektronische apparatuur. Deze bedrijven werden op een toevallige wijze geselecteerd, mits uitzondering van de (in het rapport niet verantwoorde) keuze om de bouwsector niet in het onderzoek te betrekken.

In het eerste hoofdstuk wordt, uitgaande van het - in het licht van het concurrentievermogen van de Vlaamse bedrijven - onvermijdelijke karakter der technologische vernieuwingen enerzijds, en van de - zowel in politieke als wetenschappelijke middens erkende - problematiek omtrent de maatschappelijke determinanten en gevolgen van de introductie van nieuwe technologieën anderzijds, de noodzaak aangehaald om na te gaan op welke wijze "... het Vlaamse bedrijfsleven tegen dit alles aankijkt en hierop inspeelt" (p. 19).

Naast die contextualisering en verantwoording van het onderzoeksobject wordt een vrij ambigue stellingname ingenomen omtrent de maatschappelijke verantwoordelijkheden en sturingsmodaliteiten van de micro-elektronica : enerzijds wordt gewezen op de potentiële beheersing en controle van technologische vernieuwingen in functie van bepaalde maatschappelijke doeleinden, maar anderzijds wordt die spelingsruimte louter toegekend aan de marktmechanismen en aan de ongebreidelde "... creativiteit en inventiviteit van het ondernemersinitiatief" (p. 19). Met andere woorden, door middel van een versluierend discours - gefundeerd op de veronderstelling van de "invisible hand" - vertalen de auteurs een democratisch ethos (het democratisch streven naar beheersing van technologische innovaties) in termen van een in wezen ondemocratische praxis (het beslissingsmoment terzake bij slechts een van de belanggroepen).

In het tweede en derde hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten van de enquête gerapporteerd.

Hoofdstuk twee betreft in eerste instantie de vragen die voorgelegd werden aan alle bedrijfsleiders uit de steekproef en die betrekking hebben op: (1) de intensiteit van de micro-elektronische toepassingen in de produkten en in het productieproces; (2) de problemen in het bedrijfsleven in verband met informatie inzake de micro-elektronica; (3) externe, d.w.z. buiten het bedrijf gesitueerde remmingen voor procesinnovaties. In tweede instantie wordt - voor slechts de bedrijven die procesinnovaties reeds ingevoerd hebben - nagegaan; (4) welke de doelstellingen zijn bij de invoering van micro-elektronische apparatuur; (5) welke moeilijkheden gepaard gaan met de invoering van nieuwe technologieën; (6) welke de tewerkstellingseffecten zijn op kwantitatief en kwalitatief vlak; (7) welke groepen uit het bedrijf betrokken worden bij de informatieoverdracht en het overleg inzake de invoering van nieuwe technologieën; (8) welke interne weerstanden opduiken bij die invoering.

In het derde hoofdstuk wordt onderzocht in welke mate de grootte van het bedrijf (opgesplitst in drie categorieën: cate-

gorie 1 voor bedrijven met 5 t/m 19 werknemers; categorie 2 voor bedrijven met 20 t/m 99 werknemers; categorie 3 voor bedrijven met 100 of meer werknemers) een differentiële invloed uitoefent op die acht factoren.

In plaats van een overzicht te geven van de belangrijkste onderzoeksresultaten, moeten we wijzen op enkele methodologische en technische problemen, die - niettegenstaande men kan stellen dat ze eigen zijn aan de enquête-methode - zich mijns inziens op een veel te grove wijze manifesteren in dit onderzoeksrapport. Van de wetenschappelijke onderzoeker wordt namelijk verondersteld de nodige distantie te bewaren ten opzichte van enquête-resultaten, aangezien zij de neerslag vormen van, door specifieke waardenoriëntaties en daaraan gerelateerde belangen, gemedieerde percepties van de sociale werkelijkheid. Dit probleem stelt zich niet zo uitdrukkelijk bij vragen waarvan de antwoordkeuze van de respondent wordt bepaald door eenduidige criteria; met andere woorden, door criteria waarover een, in de dagelijkse omgangstaal en in het wetenschappelijk jargon vervatte, consensus heerst.

Men kan echter ook een reeks vragen inlassen, waarbij die consensus omtrent de bij de antwoordkeuze gehanteerde criteria ontbreekt en waarbij mutadis mutandis non-geobjectiveerde criteria op het voorplan treden. De antwoorden op zulke vragen worden doorgaans (terecht) beschouwd als attitudes of percepties, en vormen als dusdanig een relevante dimensie bij het interpreterend begrijpen van het sociaal handelen. In functie van de cognitief rationele waardenoriëntatie klinkt het vrijwel tautologisch te stellen dat de wetenschappelijke onderzoeker zich niet mag identificeren met die houdingen en percepties van de respondenten, door ze voor te stellen als objectieve manifestaties van de werkelijkheid.

Nochtans loopt deze methodologische dwaling als een rode draad doorheen dit onderzoeksrapport. De percepties van de bedrijfsleiders - die tenslotte niet louter gekleurd worden door hun affiliaties met specifieke klassenposities, maar ook door de huidige maatschappelijke tegenstellingen omtrent technologische vernieuwingen - worden geregeld door Nys en Uyttebroeck voorgesteld als objectieve identificaties van de werkelijkheid, en worden als dusdanig soms gehanteerd om bestaande - uit sociologische en economische referentiekaders afgeleide en op basis van empirisch onderzoek gefundeerde - hypothesen op hun cognitieve validiteit te toetsen. De zichtbaarheid van die suggestieve interpretaties komt het meest duidelijk tot uiting bij de rapportering van bijvoorbeeld externe en interne weerstanden, maar een meer diepgaande exploratie brengt een

soortgelijke problematiek aan het licht bij op het eerste zicht betrouwbare onderzoeksbevindingen. Zo wordt bijvoorbeeld een evaluatie gemaakt van de tewerkstellingseffecten, door aan de bedrijfsleiders te vragen hoeveel personen volgens hen onder invloed van de procesinnovaties ontslagen (respectievelijk aangeworven) werden. Niettegenstaande de schatting van die tewerkstellingseffecten een uiterst complexe aangelegenheid betreft (bijvoorbeeld omdat procesvernieuwingen veelal continu verlopen en dus moeilijk vatbaar zijn voor een eenduidige locatie in de tijd) welke in het korte tijdsbestek van een telefoongesprek door de bedrijfsleiders nauwelijks volgens geobjectiverde criteria kan worden uitgemaakt, besluiten de auteurs op basis van de verwerking van die antwoorden dat de micro-elektronische innovaties in het productieproces een licht positieve weerslag hebben op de werkgelegenheid. In de loop van het verslag wordt weliswaar eventjes gewezen op het feit dat bij "... deze vaststelling (...) de nodige voorzichtigheid geboden (is), daar de cijferbronnen enige subjectiviteit kunnen inhouden" (p. 74). Maar in het algemeen besluit is nauwelijks nog sprake van enige relativering: "De kwantitatieve weerslag van de aanwending van chip-technologie in het productieproces is licht positief" (p. 87).

Naast dit methodologisch dwaalspoor komen in dit rapport nog een hele reeks andere curiositeiten tot uiting, waarvan we hier een aantal illustraties geven:

- a. Uit de analyse blijkt dat de overschakeling van een voltijdse naar een deeltijdse betrekking vooral heeft plaatsgevonden in de bedrijven van groep 3 (de grote bedrijven). De auteurs leiden daar de volgende beleidssuggestie uit af: "Wanneer men een campagne lanceert ter bevordering van deeltijds werken, richt men zich dus best in de eerste plaats naar de grote ondernemingen" (p. 70).
- b. De onderzoeksresultaten geven aan dat meer hogeschoolden worden aangenomen (respectievelijk minder ontslagen) in vergelijking met laaggeschoolden, en dit onder invloed van de procesinnovaties. De auteurs besluiten daaruit dat de taakinhoud door technologische innovaties kwalitatief verbeterd wordt (pp. 69, 87).
- c. De analyse toont aan dat - in vergelijking met kleinere bedrijven - in grote bedrijven meer weerstanden opduiken tegenover technologische vernieuwingen en bovendien daaromtrent meer overleg gepleegd wordt. De auteurs concluderen daaruit dat er een causale relatie bestaat tussen de mate waarin overleg wordt gepleegd en de op-

duikende weerstanden (p. 78). (Met andere woorden: omdat X zowel in relatie staat tot Y als tot Z, besluiten zij dat er een causale relatie bestaat tussen Y en Z).

- d. Op basis van diezelfde onderzoeksresultaten - die dus aangeven dat in grotere bedrijven meer weerstanden opduiken tegenover technologische vernieuwingen en meer overleg daaromtrent tot stand komt - leiden de auteurs af dat "... de menselijke verhoudingen beter en gemakkelijker gezond te houden zijn in kleine bedrijven dan in de grotere" (p. 78).

In het korte bestek van een boekbespreking heb ik slechts een fragmentair beeld kunnen ophangen van de methodologische rariteiten van dit onderzoeksrapport. Het is niet gebruikelijk en evenmin boeiend een recensie te reduceren tot een methodologisch-technische aangelegenheid, maar de expliciete wijze waarop de aangehaalde problemen in dit onderzoeksrapport vervat zijn, alsook hun ideologische implicaties, hebben dat noodzakelijk gemaakt.

Patrick BAERT

ONTVANGEN PUBLICATIES

H.J. VAN ZUTHEM, Inleiding in de economische sociologie. Mensen en machten in het economische leven.

Derde druk, Deventer, Van Loghum Slaterus, 1983, 259 blz.

Het betreft een herdruk door Van Loghum Slaterus van de editie van 1979 van deze wel klassiek geworden inleiding. Er zijn vier belangrijke delen in dit boek, over de sociologie van de economische orde, over de sociologie van de onderneming, over de sociologie van de arbeidsplaats en over de onderlinge samenhang tussen deze drie niveaus (macro, meso en micro). Zeer systematisch opgebouwd, degelijk geïllustreerd aan de hand van uitgewerkte voorbeelden. Het gebruikte bronnenmateriaal is wel verouderd (vroegere jaren zeventig).

J.V.

ERRATUM

In het dubbelnummer 1/2 van de vierde jaargang 1982 van het Tijdschrift voor Sociologie is E. Henderickx niet vermeld als mede-auteur van het artikel "Sociale kaart van de arbeidsverhoudingen in België".
